

“Alt fast og solidt fordufter...”

– Zygmunt Baumans metafor om
modernitetens metamorfose

Af Michael Hviid Jacobsen

“Vi er desperate for at kæmpe os ud af malstrømmen”
– Benjamin Nelson, *On the Road to Modernity*

“Hvor kan vi overhovedet finde orden midt i denne ubønhørligt flydende strøm?”
– Allen M. Sievers, *Revolution, Evolution and the Economic Order*

Fra fast til flydende modernitet

Indbegrebet af modernitetens metabolisme er forandring – en ubønhørlig og uafvendelig forandring. Man kan sågar hævde, at modernitet *er* forandring – den hverken kan eller vil stå stille. Citatfragmentet i titlen på denne artikel er klassisk i sociologien og blev, som det er de fleste bekendt, oprindeligt formuleret af Karl Marx og Friedrich Engels i deres *Det kommunistiske partis manifest* for mere end halvandet århundrede siden. Helt præcist skrev de:

Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede, inden de kan nå at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen, på deres indbyrdes forhold (Marx & Engels 1848/1976:30).

Dengang skulle disse ord antyde den fremvoksende følelse af usikkerhed, men også en slet skjult triumferende attitude, som blev affødt af de radikale sociale omvæltninger og hastige forandringer, der akkompagnerede overgangen fra et traditionelt, førmoderne eller protomoderne til et mere avanceret moderne industrisamfund i midten af det 19. århundrede, hvor fortidens faste rammer, rutiner og rytmer nådesløst blev rykket op med rode og omsmeltet i splinternye og forkromede former. Dette illustreredes bl.a. indgående af Marshall Berman (1982) i den berømte bog, der bærer den rammende titel *All That Is Solid Melts Into Air*, hvor disse forandringer

netop blev belyst gennem ovenfor omtalte *Kommunistiske partis manifest* af Karl Marx og Friedrich Engels, gennem Johann Wolfgang Goethes *Faust*, Charles Baudelaire's forskellige essays og gennem Fjodor Dostojevskijs *Kældermennesket*. I forhold til alle samfundsniveauer, strukturelt såvel som eksistentielt, tilkendegav disse 'ærkemodernistiske' værker både den overvældende optimisme og det afgrundsdybe mismod, som opstod på tærsklen til den store moderne tidsalder, hvor alt fast og solidt forduftede, men hvor det også ubønhørligt blev omsmeltet i nye, mere solide, langtidsholdbare og gerne varige former – det var i hvert fald forhåbningen for mange af modernitetens forkæmpere.

Det samme citat af Marx og Engels er i de senere år atter blevet om ikke direkte gentaget så i det mindste reaktualiseret af den polske sociolog Zygmunt Bauman i bogen *Flydende modernitet*, der netop også beskæftiger sig med transformationer inden for det moderne, men denne gang en transformation fra en såkaldt 'fast' modernitet til en 'flydende' udgave. Man kan sige, at hvor Marx og Engels interesserede sig for det modernes første store transformation, fra feudalt og førmoderne *l'ancien regime* til fuldbyrdet og fast modernitet, så beskæftiger Bauman sig med den anden transformation eller metamorfose, fra fast modernitet til flydende. Den fremherskende opfattelse af at alting flyder, at alt er ude af kontrol, og at alt er under hastig forandring og opløsning, som ofte forekommer at undslippe selv vores mest ihærdige og indædte forsøg på at holde fast eller hænge på, er således ingenlunde ny i sociologien men reaktualiseredes atter for alvor omkring århundred- eller årtusindeskifter, hvor usikkerhed, utryghed og uvished – hvad Bauman med tysk ordbrug betegner som *Unsicherheit* – pludselig kommer op til overfladen, som tilfældet også var ved det seneste sekelskifte eller i perioder særligt kendetegnet ved social opløsning, kaos, omvæltning eller politiske eller økonomiske kriser. Som Bauman således for nyligt indikerede i en anden bog, så hersker der udbredt usikkerhed om, hvad den nye og nu flydende modernitet bringer med sig i sit kølvand, da det "i en flydende samtid er svært at vide, om man skal forvente en flodbølge eller tørke" (Bauman 2004a:51). Men i alle tilfælde er der tale om forholdsvis dystre

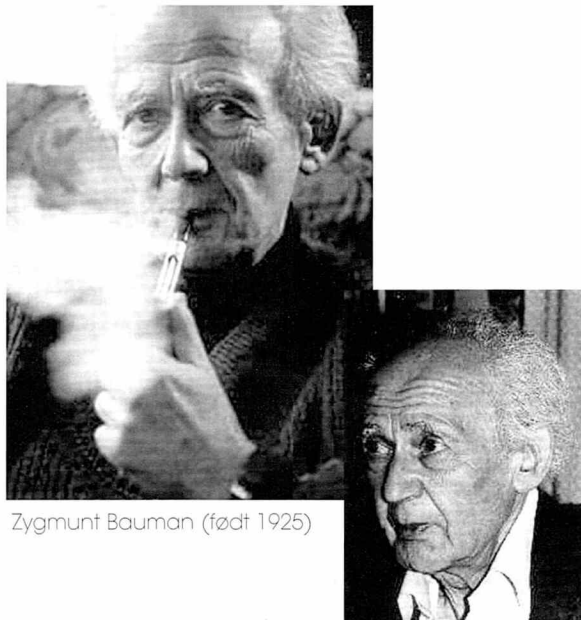
udsigter for nutiden og den nært forestående fremtid.

Samtidig markerer *Flydende modernitet* Baumans mest substantielle og systematiske værk i en længere årrække i det, der kan betegnes hans 'mosaikagtige fase', hvor flere af bøgerne i udpræget grad har bestået af løst koblede essays om en mangfoldighed af temaer uden en decideret tydelig rød tråd (Jacobsen 2004). Det er således en bog, det er vanskeligt at komme uden om, hvis man vil sætte sig ind i og ikke mindst anvende nyere sociologisk teori. Bogen udkom oprindeligt – måske ikke så overraskende, hvis vi tager ovenstående beskrivelse af tidsånden i betragtning – netop i år 2000, og dens overordnede mission var at tilbyde en 'sociologisk statusrapport' over modernitetens nuværende situation både på det strukturelle og det individuelle plan af samfundslivet. Bogen udkommer desuden i den nærmeste fremtid ligeledes på dansk, hvilket vidner om, at den også på skandinavisk grund har vakt interesse blandt samfundstænkere. Det er dog en bog, der har vakt såvel opmærksomhed som været genstand for kritik – førstnævnte fra tænkere, der mener, at bogen med sin metafor om det flydende rammende indfangede samtidens tilstand; sidstnævnte fra andre sektioner af det sociologiske univers, der mener, at vores samtid hverken er mere eller mindre flydende end tidligere tider. For at kunne værdsætte og ikke mindst følge den røde tråd i bogen, der allerede har opnået status af moderne klassiker og hyppigt citeret værk i sociologisk litteratur, er det nødvendigt at forholde sig til forskellige aspekter af bogens tilblivelse og baggrund såvel som dens konkrete indhold. I den nedenstående oversigtsartikel vil jeg på forholdsvis usystematisk facon forsøge at komme rundt om centrale aspekter i forhold til *Flydende modernitet* – bogens grundmetafor, dens substantielle samtidsdiagnose såvel som baggrunden for dens tilblivelse – for at kaste lys over, hvad den kan fortælle om vores samfund, om Zygmunt Bauman og sidst men ikke mindst om modernitetens seneste metamorfose.

Modernitetens metamorfose og dens mangfoldige metaforer

Flydende modernitet er blot en af de seneste i den stødt voksende række af udgivelser fra Zygmunt Baumans hånd. Hvorfor er den så særligt interessant både for sociologer, men også for andre i beslægtede discipliner eller fagområder, der ønsker at forstå vores samtid? Udover at bogen markerer et betydeligt skifte i forfatterskabet fra 'postmodernitet' til 'flydende modernitet' som den analytiske betegnelse for nutidens samfund, hvilket jeg vil vende tilbage til, så tilbyder den også en substantiel og kritisk samtidsdiagnostisk begrebsliggørelse af vores vestlige verden ved årtusindeskiftet. Desforuden fremstår bogen på mange måder også som en ny start for Bauman – han visker så at sige sin terminologiske tavle ren og begynder på en frisk med nye begreber, men holder dog stadig fast ved sine grundlæggende synspunkter, sympatier og værdier. Bogen er således allerede blevet en uundværlig del af Baumans nyere forfatterskab og er som nævnt den mest dybdeborende og sammenhængende sociologibog, han har forfattet de seneste år.

Igennem *Flydende modernitet* gennemgår Bauman på samtidsdiagnostisk og samfundskritisk facon så centrale temaer som individualitet, fællesskab, frigørelse, tid/rum og arbejde. Disse kapitler er omkranset af et fyldigt og velskrevet forord om samtidens 'flydende' karakter og anvendeligheden af den 'flydende' metafor og afsluttes af et særdeles velskåret efterskrift, hvori Bauman viser, hvorfor sociologien på samme måde som den store verdenslitteratur til stadighed er nødvendig – måske særligt i en flydende samtid, der på paradoksalt vis forekommer mere solid og uforanderlig end nogensinde. *Flydende modernitet* kan både betragtes som et supplement til den øvrige nyere Baumanlitteratur om disse temaer (som *Globalisering, Fællesskab, Det individualiserede samfund, Det belejrede samfund* og *Identity*) som en komprimeret fremstilling af de mest centrale temaer i det nyere forfatterskab. Der er også tydelige følere tilbage til endnu tidligere bøger som *Modernity and Ambivalence* og *Life in Fragments* i

Zygmunt Bauman (født 1925)

forhold til forståelsen af fortidens faste modernitet og den fremvoksende modernitets fragmentering af tilværelsen. Tematiseringen fra *Flydende modernitet* videreudvikles ydermere i *Flydende kærlighed*, der udkom et par år senere, og Bauman har netop barslet med endnu en bog i sin nu 'flydende trilogi' med titlen *Liquid Life*, der viderefører og videreudvikler perspektiverne fra de to forløbere (Bauman 2005). Ikke desto mindre hviler *Flydende modernitet* i sig selv, og den vil for eftertiden utvivlsomt fremstå som en af de centrale grundpiller i Baumans senere forfatterskab, hvor han søger at anlægge et nyt blik på moderniteten.

Hvad er det så, Bauman specifikt beskæftiger sig med i *Flydende modernitet*, hvordan gør han det, og hvorfor er det vigtigt? Allerede indledningsvis er det nødvendigt at understrege, at Baumans valg af betegnelsen 'modernitet' til tider kan forekomme misvisende, da man efterlades med indtrykket af, at der er tale om en specifik og afgrænset historisk periode eller en epoke i et evolutionært udviklingsforløb. Intet kunne være mere fejlagtigt, selvom Bauman selv til tider er tæt på at træde i spinaten. Faktisk mener han, hvilket betones andetsteds, at man snarere burde tale om 'modernisering' som et evindeligt og vedvarende træk ved vores historiske udvikling og ikke om 'modernitet' som en fasttømret, statisk tilstand. Ifølge ham forandres moderniteten konstant, men det er såvel den særligt ubønhørlige hastighed af denne forandring som konsekvenserne heraf, der optager Bauman i *Flydende modernitet*.

Modernitetens samtidshistorie er med tiden blevet analyseret med en mangfoldighed af forskellige beteg-

nelser – senmodernitet, nymodernitet, numodernitet, *surmodernité*, supermodernitet, hypermodernitet, postmodernitet, anden modernitet, radikaliseret modernitet, refleksiv modernitet, udvidet liberal modernitet, højmodernitet osv. (Carleheden 2001). Sociologien er fyldt med denne slags betegnelser eller metaforer, der med større eller mindre gennemslagskraft og præcision forsøger at indfange en tidsalders, en kulturkreds' eller et samfunds særkende og derved danne paradigme for andres samfundsanalyser og -forståelser. Som Paul Ricoeur (1977) markerede, så består metaforens særlige funktion og betydning netop deri, at den fortæller os *noget nyt* om den ellers så bekendte virkelighed, men selv det nye bliver med tiden forældet – også i sociologien. Daniel Rigney (2001) angav i sin bog *The Metaphorical Society* således en lang række efterhånden traditionelle metaforer fra sociologiens glørværdige historie, herunder samfundet som et levende system, som en maskine, som krig, legal orden, markedsplads, et spil, teater eller en diskurs. Med Baumans metafor – han har selv omtalt det netop som en metafor (Bauman 2004b:19) – om den flydende modernitet kan endnu en tilføjes til listen, hvor det flydende kommer til at kendetegne essensen af vores samtid. Hvor mange af de andre metaforer ofte angav noget statisk og uforanderligt, så giver denne metafor i stedet associationer i retning af en flod eller en strøm, der bruser afsted igennem samtidshistorien. Den flydende metafor kan for læseren således rumme mange forskellige associationer til såvel taoismens som buddhismens betoning af væsken (den konstant flydende kilde eller den evige flod), som både det mest nænsomme og det mest magtfulde element i naturen. Det flydende kan såvel illustrere noget normalt som noget patologisk afhængig af, hvad det er, der flyder. Som Bryan S. Turner (1992) tilkendegav, så lever vi i dag i et 'somatisk' samfund, hvor politiske problemer og social uro på organisk vis netop ofte beskrives med metaforer om kroppens flydende væsker. Her kan det både være livsnødvendig blod, der vedvarende regenererer kroppen, eller det kan være tegn på sygdom, der transporteres rundt i kroppen og inficerer stadig større dele af den for til sidst at udslutte den. Det flydende kan naturligvis som nævnt også

henvise til naturen uden for kroppen (til en flod f.eks.), men uanset hvad, så er det en eller anden form for væske, der flyder, og som regel fordi det med en vis kraft kanaliseres og formes – af blodårerne eller flodbredden – i en bestemt retning. Til trods for dets antydning af noget let, ubesværet og lindt kan det flydendes indvirkning dog være yderst kraftfuld og forandre selv det mest faste, som når en flods ubønhørlige frembrusen forandrer det omkringliggende landskab, når de tålmodige dryp fra en bjergkilde over tusindvis af år udhuler en tilsyneladende uigennemtrængelig klippevæg, eller når den flydende modernitets flow gennemtærer den faste modernitets solide strukturer og dens galvaniserede institutioner.

Uanset hvilke associationer, der opstår, er det flydende, som bogens titel angiver, med alle dets tankevækkende konnotationer således den gennemgående metafor i bogen og kræver derfor et par betragtninger. Man kan sige, at det flydende bliver, hvad Stephen C. Pepper for efterhånden længe siden betegnede som en 'rodmetafor' [*root metaphor*], altså en grundlæggende og forholdsvis omfattende metafor for hele verdens beskaffenhed eller tingenes generelle tilstand. Den amerikanske teolog Gibson Winter (1981) begræd for år tilbage den på daværende tidspunkt udbredte krise i udbuddet af rodmetaforer, som han mente begrænsede menneskets muligheder for en ordentlig forståelse af verden og som konsekvens heraf også dets muligheder for at forholde sig til den. Baumans, og andre samfundstænkeres, udvikling og udbredelse af rodmetaforer i de senere års sociologi bærer dog vidnesbyrd om, at disse fortabte forståelsesmuligheder måske er på vej til at blive afhjulpet. Om denne rodmetaforernes særlige kognitive betydning for menneskelig forståelse bemærkede Pepper: "Med rodmetafor mener jeg et område af empirisk observation, som udgør afsættet for en verdenshypotese. Når en person står foran et problem og ikke ved, hvordan det skal løses, ser vedkommende sig om i sin egen tilgængelige erfaring efter en analogi, der kan bibringe en mulig løsning" (Pepper 1967:3). Han noterede sig ydermere, at rodmetaforer skaber funda-

mentet for alle andre hypoteser om et givent fænomen, og således også hos Bauman. For ham udgør samtiden et problem, som han søger at forstå og fortolke netop gennem rodmetaforen om 'den flydende modernitet'. At det er en rodmetafor og en verdenshypotese betyder samtidig også, at den indfanger netop de, efter Baumans mening, helt centrale karakteristika ved den verden, den forsøger at forstå – nemlig kompleksitet, kontingens, kaos og den manglende kontrol med tingenes udvikling. Den viser hen mod et helt grundlæggende aspekt ved vores samtids samfund – deres konstante foranderlighed, fragmentering og flygtighed. Rodmetaforen om den flydende modernitet er således ikke synderligt specifik og målrettet mod en afgrænset del af tilværelsen (modsat eksempelvis Erving Goffmans berømte dramaturgiske, spilteoretiske eller rituelle metaforer, der fortrinsvis var rettede mod hverdagslivets ansigt-til-ansigt-samhandling), men generel og betydelig mindre detaljeret. Dette er såvel metaforens styrke som dens svaghed. Rodmetaforer rammer således visse aspekter af virkeligheden og ved siden af andre – det gælder også Baumans. Hans rodmetafor belyser paradokset mellem, at verden bliver mere flydende, og svær at holde styr på og kontrollere, samtidig med at den forekommer mere solid og uigennemtrængelig end nogensinde før. Samtidig er det ikke mindst også vigtigt at stille spørgsmålstejn ved, i hvilket omfang metaforen, i en empirisk dokumenterbar forstand, overhovedet er ramrende og giver mening – er verden i dag mere flydende end nogensinde tidligere? Baumans svar ville utvivlsomt være, at vores stigende vanskeligheder med at kontrollere og styre verden, både vores egen gennemindividualiserede eksistens og den store globale verdensorden, viser berettigelsen af den flydende metafor. Andre vil hævde, at vi aldrig har haft så meget frihed til og let ved at kontrollere både eget liv og verden udenfor vores fire vægge.

Til trods for den flydende metaforer åbenlyse originalitet står Bauman i dagens sociologi langt fra alene i forhold til at betone det flydende. Således noterede Bryan S. Turner sig om fremvæksten af det så-

kaldte flows sociale metafor, at "den modernistiske opfattelse af linearitet og orden afløses nu af begreber om sociale væsker og social omsmeltning" (Turner 2003:9). Baumans bog er et tydeligt udtryk for denne tendens i samtidens sociologi, man i bred forstand kan betegne som 'flow-paradigmet', til at begrebsliggøre og betone forandring, flygtighed og flow i stedet for stilstand, stasis og stabilitet. Spørgsmålet om, hvem der muligvis har inspireret Baumans begrebsliggørelse, vil jeg vende tilbage til nedenfor, men det rejser naturligvis indledningsvis spørgsmålet om, hvordan vi overhovedet skal forstå Baumans begreb om det flydende – som førmtalte metafor, som fri association, som analogi, lignelse, neologisme, isomorfi eller som homologi? Det er min opfattelse og vurdering, at Baumans ordvalg rummer et element af alle disse kategorier og skal betragtes som en kreativ sammenblanding af disse ellers ofte enkeltstående litterære eller litteraturtekniske fænomener. Selvom Bauman som nævnt selv betegner det flydende netop som en metafor, så er også elementer af de andre stilistiske og litterære teknikker tydeligvis involveret. Man kan således stille spørgsmålstejn ved, om der faktisk er tale om en metafor, altså en forholdsvis åben fortolkningsramme, eller om vi snarere, med Kenneth Burkes (1954) betegnelser, burde tale om 'analogisk argumentation', der ifølge ham forfølges mere konsekvent og målrettet end metaforer? Baumans forholdsvis konsekvente og målrettede brug af den flydende betegnelse kunne give dette indtryk, men der er dog næppe tale om en rendyrket analogi, fordi det ikke er en egentlig parallel eller lignelse, Bauman efterstræber med sit begreb, men derimod en åben, fleksibel og overordnet fortolkningsramme, der som en kreativ paralybetegnelse kan rumme en mangfoldighed af forskelligartede aspekter ved nutidens tilværelse. 'Den flydende modernitet' kan derfor også anskues som et heuristisk harmonikabegreb, der både af Bauman selv men også af andre, der i deres eget arbejde skulle ønske at anvende det, kan trækkes sammen eller hives ud til det efter formålet passende omfang.

Der kan derfor også være en fare forbundet med brugen af en metafor som f.eks. 'flydende modernitet', fordi den kan forekomme at

antype noget universelt eller alt for omfattende, og som Daniel Rigney noterede sig, så forekommer en "søgen efter opdagelsen af en universel eller endegyldig model over det menneskelige samfund i stigende grad formålsløs" (Rigney 2001:viii). Baumans bog repræsenterer dog næppe heller den type af universalistiske tilbøjeligheder til at sætte hele verden i system eller på formel, da han allerede tidligt i sit forfatterskab vendte sig kraftigt imod enhver systembygningstendens i samfundstænkningen ved at hævde, at den evindelige "søgen efter det ultimative system, den totale orden, udryddelsen af alt ukendt og uregerligt, stammer fra drømmen om at have fast grund under fødderne og en urokkelig base og kan føre til afgrænsningen af det uendeligt genstridige menneskelige potentiale" (Bauman 1988-1989:23). Senere har han gentaget denne overbevisning ved at erkende om sit eget forfatterskab, at "mine værker retfærdiggør min rubricering blandt de mindst systematiske tænkere nogensinde, eftersom den 'begrebslige klarheds' dyd kun kan siges at glimre ved sit fravær i disse værker" (Bauman 2006). Dette rækker dog ikke ved originaliteten, anvendeligheden og effekten af den flydende metafor som et redskab i forståelsen af nutidens samfund.

Metaforer er således disciplinerende forståelsesmatricer eller organiseringsprincipper for vores kognitive forståelse og fortolkning af virkeligheden, der bevidst betoner visse sider, men lige så meget – og ofte lige så bevidst – underbetoner og udelader andre. Derfor rummer metaforer, og herunder også Baumans, momenter af bias eller selektiv perception. Det er samtidig vigtigt at huske på, at metaforer ikke blot er passive heuristiske, æstetiske, stilistiske, retoriske eller teknisk-litterære redskaber. Metaforer *kan* substantielt forandre hele vores måde at betragte og opfatte verden på, som George Lakoff og Mark Johnson (1980) slog fast, og således kan Baumans metafor om den flydende modernitet måske utilsigtet være medvirkende til at reproducere det selvsamme flow, som han påstår er et særligt kendetegn ved vores samtid, selvom dette dog langt fra er sikkert. Mere sikkert er det, at hans opfordring til at forsøge at dæmpe op for flowet kan vise sig frugtbart. Metaforer forandrer nemlig ikke blot tanken,

men potentielt også selve virkeligheden, og Max Black bemærkede, at "det ville ofte være mere opklarende at sige, at metaforer *skaber* ligheder end at sige, at de blot formulerer nogle på forhånd eksisterende ligheder" (Black 1962:37). Udover deres aktivt skabende potentialer for tanke og handling er metaforer desuden berygtede for deres forførende egenskaber, og Baumans metafor om den flydende modernitet forekommer i dag mange forskere forførelig, hvilket afsløres af den hyppighed, hvormed den efterhånden anvendes, selv om metaforen næppe nogensinde opnår samme popularitet blandt såvel skolede forskere som studerende som almindeligt anerkendte betegnelser som 'senmodernitet' eller 'postmodernitet'.

Den flydende substans i modernitetens malstrøm

"Flows undviger de inddæmmede objekters rigiditet og sårbarhed. Den traditionelle verdens fasttømrede og sikre kategorier forekommer at være under forandring" (Turner 2003:9). Sådan beskrev Bryan S. Turner vores samtids sociale men også sociologiske landskab, hvor fortidens klassiske begreber, kategorier og klassifikationssystemer ikke længere kan modstå presset fra den flydende modernitets forandrende flow på vores omverden og dermed også på vores begrebsdannelse og sprogbrug. Konsekvenser er bl.a., at der som følge heraf opstår, hvad Ulrich Beck (2002) engang betegnede som 'zombiekategorier', som henviser til konventionelle sociologiske begreber og sociale kategorier som køn, klasse, familie og fællesskab, der i den flydende modernitets malstrøm ikke længere spiller den store samfundsmæssige rolle, men som til stadighed vedbliver, som genfærd, med at hjemmøge sociologien. Hvis samfundet er i flow, så er de begreber, som sociologien anvender upræcise eller ligefrem uanvendelige, hvis de vedvarende henviser til det statiske, stabile og uforanderlige. Derfor fordrer den flydende modernitet en omtolkning også af sociologien.

Ifølge Baumans diagnose er 'forskellen, der gør en forskel' i den flydende modernitet tidens afgørende betydning for social

organisering og social samhandling. Hvor faste fænomener naturligt indlejres i (for)historien og derved var med til at annullere tiden og udødeliggøre historien, så fortiden spillede en større rolle, så aktualiserer flydende substanser derimod den hastige og ubønhørlige takt, hvormed nuet hele tiden opløses i et nyt nu. Ifølge George Steiner, som Bauman hyppigt citerer, så er det, der optager mennesker i dagens samfund som konsekvens 'øjeblikkelig tilfredsstillelse', hvilket kommer til udtryk gennem ønsket om 'maksimal effekt og øjeblikkelig forældelse'. Den lange tidshorisont er for længst forsvundet. Som Bauman skriver allerede i forordet til *Flydende modernitet*, så kan sociologien i den flydende moderne verden derfor kun tilbyde snapshots af de hastige forandringer, der finder sted, og ethvert ønske om at skabe faste og forkromede systemer eller uforanderlige teorier, som fortidens samfundsforskere måtte have næret, forekommer i dag således ørkesløst. Den paradoksale konsekvens er, at når samfundet, tiden, rummet, identiteten, fællesskabet og alt andet i tilværelsen flyder, så kan sociologien ikke længere tilbyde diakroniske og historiske fortolkninger og forståelser, som ellers kunne foranlediges og forventes af den slags forandringer, men kun synkroner snapshots eller stillbilleder til at indfange flowet med. Udover at udfordre samfundet, udfordrer den flydende modernitet derfor også den sociologiske videnskab.

Overordnet set kendetegnes den flydende modernitet ved det flygtige og foranderliges fremmarch på bekostning af det varige og stabile og således også ved fremvæksten af fænomener og forhold, som ikke er forankret nogetsteds. Dernæst er den hidtil usete fart, hvormed flowet flyder, også et centralt aspekt i det nyskabende ved den flydende modernitet. Det er altså forandringen i substansen af det sociale, der optager Bauman, såvel som det tempo, der foranlediger denne forandring. Som han tilkendegav i et interview: "Flygtighed har afløst varighed i toppen af værdihierarkiet. Dét, der værdsættes i dag (som frivilligt valg såvel som ufrivillig nødvendighed), er evnen til at være på farten, rejse

let og med kort varsel. Magt måles ud fra den hastighed, hvormed forpligtelser kan undslippes. Dem, der accelererer, vinder; dem, der bliver hængende, taber" (Bauman & Tester 2001:95). Man kunne foranlediges til at tro, at den flydende modernitet således indvarsler en følelse af tilværelsens ulidelige lethed, men Bauman advarer mod enhver unuanceret forveksling af det flydende med det lette. For visse mennesker er den flydende modernitet kendetegnet ved en legende lethed; for andre ved en tyngende byrde. Andetsteds citerer han Ralph Waldo Emerson for eufemismen, at 'når man skøjter på tynd is, så er farten ens eneste sikkerhed'. Dette er således den strategi, som de fleste mennesker må forsøge at mestre for ikke at blive revet med af flowet – man kæmper således ikke imod strømmen, men forsøger at følge med eller flyde ovenpå – og gerne med et lille forspring i forhold til alle de andre.

Det er ifølge Bauman således ikke lethed ved den flydende modernitet, der er det centrale, men derimod de menneskelige relationers flydende karakter. Det drejer sig med andre ord ikke om deres tyngde men om den løshed, hvormed de indgås og atter opløses. Det henviser til menneskelige relationers *ad hoc*-karakter, deres iboende ustabilitet, indbyggede klausuler, skrøbelige modalitet og konstante fluktuation. Samtidig drager han visse paralleller mellem fast og flydende modernitet og transformationen fra den såkaldt 'tunge' til den 'lette' kapitalisme. Hvor fortidens kapitalisme efterstræbte fysisk soliditet og storhed – store fabriks- og lagerbygninger og lange produktionshaller, omfattende masser af arbejdere og kolonner af soldater, ekspansive territoriale fordringer osv. – så er det i dag snarere det minutiøse og det ubundne, der tæller. Den faste modernitets epoke var primært rumligt orienteret, mens den flydende modernitet fortrinsvis er fokuseret på det temporale, på tiden. Man kan nu ifølge Bauman administrere tilsvarende rigdom og storhed blot med en kuffert, et kreditkort, mobiltelefon, lap-top-computer og internet-opkobling til sin bankkonto samt en billet på første klasse – det vigtige er, at man hurtigt kan undslippe de varige forpligtelser, som den fysiske stavnsbinding medfører. De samfundsmæssige, økonomiske og menneskelige konsekvenser af den flydende modernitet og

Foto:
Fie Johansen/Bam

den lette kapitalisme kan bl.a. opsummeres som følger: Kapitalen flyder og flygter fra sine sociale forpligtelser, fattigdommen konsolideres og kriminaliseres, velfærden undermineres, sociale rettigheder trues med afvikling, en ny type ghettoisering vinder frem, det offentlige og politiske rum indskrænkes osv. (jf. Abrahamson 2004). Det synes som om, at der i kølvandet på den flydende modernitet er opstået en ny usynlig 'hyperkapitalistisk' hånd, der fra kulissen dirigerer samfundsudviklingen til trods for, at den for det blotte øje forekommer ukontrollabel og uregerlig.

En vigtig pointe i denne sammenhæng er, at det flydende ikke ved egen hjælp kan opretholde en fast og varig form, og derfor har det til alle tider været nødvendigt, at denne opretholdelsesfunktion blev varetaget af de til enhver tid siddende magthavere. Det flydende, modsat det faste, er nemlig tilbøjelig til at løbe over, dryppe, oversvømme, sprøjte, sive ned, pible frem, lække, blive spildt, løbe ud osv. I alle tilfælde er der tale om, at ingen intentionel menneskelig aktør eller institution som udgangspunkt kan siges at styre processen, og derfor må en sådan påføres udefra. Det

var denne opretholdelses- eller omsmeltningsopgave, den gryende statsmagt påtog sig i overgangen fra førmodernitet til fast modernitet med en nidkærhed og effektivitet, som Bauman med forskellige optikker beskrev i sin modernitets-trilogi *Legislators and Interpreters*, *Modernitet og Holocaust* og *Modernity and Ambivalence*. Metaforen om samfundet som et støberi, der omsmelter sociale relationer, rettigheder, tid og rum, traditioner og mange andre sociale forhold i solide forme, som Bauman indledningsvis lancerer i *Flydende modernitet*, indikerer også, at den faste modernitet ofte med alle forhåndenværende midler forsøgte at modvirke tendenser til desintegration og forfald, som overgangen fra en førmoderne periode med social uro og tumult kunne føre til. I den flydende modernitet er denne ambition nu definitivt opgivet. Alle nye meninger eller forestillinger, der dannes, bliver, med Marx og Engels' førromtalte ord, 'forældede inden de kan nå at stivne'. Enten omsmelter man alting så hastigt, at intet når at størkne og antage solid form. Eller også, hvilket måske oftere er tilfældet, udlejrer man uden at genindleje, da der ikke længere findes nogle varige forme at genindleje i eller samfundsmæssige 'smede', der er villige til at påtage sig opgaven. I dag har smeden således for længst forladt sin læst, den faste modernitets sociale støberi er derfor definitivt evakueret og fremstår som et sørgeligt minde eller, afhængig af sindelag, en skamstøtte over en tid, hvor alle fremstod som planlæggere af grandiose samfundsprojekter eller udtænkere af ambitiøse utopier – i dag er ingen planlæggere, og der er kun få, der nærer ønske om eller udtrykker evne til at forandre tingenes tilstand. Bauman beskriver således allerede indledningsvis, at man ikke skal overraskes over manglen på revolutionære politiske kræfter, der ønsker at forbinde deres individuelle vilkår med større samfundsmæssige projekter. Den flydende modernitet er et gennemindividualiseret samfund. Hvor man i den faste modernitet ofte talte om de utilsigtede konsekvenser af menneskelig handling, når noget uventet i forhold til den planlagte dagsorden indtraf, så gennemsyres og udgøres dagens orden nu

snarere af resultatet af fraværet af koordineret kollektiv menneskelig handling. Alle konsekvenser forekommer i dag at være utilsigtede – fordi der ikke længere findes nogen, der tilsigter noget.

Mange ting flyder som konsekvens af manglen på politisk vilje og kollektiv handling ifølge Bauman i den flydende modernitet, og i mange tilfælde er det ligefrem en banalitet eller pleonasme at konstatere, at information eller kapital og varer flyder på samme måde som at hævde, at 'flodens vand flyder' eller 'vinden blæser'. Det nye og interessante ligger derimod snarere i, at der er et vedvarende og uregerligt flow af alt det, som moderniteten så ihærdigt forsøgte og formåede at tæmme, kontrollere og få til at størkne i de dertil indrettede støbeforme – og til tider for at opnå dette, med Hannah Arendts ord, kom farligt tæt på den 'totalitære fristelse'. Dette ønske om kontrol, overblik og planlægning gjaldt såvel i forhold til karriere og arbejde, privatliv og kærlighedsliv, selvidentitet og gruppetilhørsforhold, nationale grænsedragninger og politiske fællesskaber, fjendebilleder og alliancer, økonomi, markedet, venskaber, moral, seksualitet osv. Hvad er det så, der ifølge Baumans opfattelse særligt flyder gennem *Flydende modernitet*? Han slår særligt ned på førromtalte fem punkter, der dog ingenlunde er fyldestgørende for den samlede oplevelse af flow i den flydende moderne verden: Frigørelse, individualitet, tid/rum, arbejde og fællesskab. Årsagen til nedslaget på disse temaer skal søges deri, at de symboliserer de centrale og vitale sociale sammenkoblingspunkter, hvor individ og samfund tidligere smeltede sammen, men hvor de i dag i stigende grad holdes adskilt eller afkobles. I dag er langvarige forbindelser, ubrydelige kontrakter eller faste grænser under hastig afvikling og erstattes i stedet af det flydende, flygtige, kortvarige og uforpligtende. Skilsmissestatistikker, annulleringen af overenskomster opnået gennem årtiers faglig kamp eller demonteringen af grænseposter udgør blot toppen af isbjerget. Bauman betoner desuden særligt i bogens begyndelse, at der er tale om et klassisk eksempel på den 'nedrivningstendens', som Lloyd Fallers (1954) beskrev for efterhånden mange år siden, hvor forandringer og flowtendenser på det strukturelle og systemiske makroplan langsomt men

sikkert siver ned på det individuelle mikroplan. Ingen kan således undslippe den flydende modernitets malstrøm, og mennesker overlades som konsekvens ifølge Bauman – der anvender Ulrich Becks berømte ord – til i stigende grad at søge 'biografiske løsninger på systemiske modsætninger'.

Som omtalt ovenfor er Bauman langt fra alene i forhold til at italesætte det flydende inden for sociologien, og et decideret flowparadigme (jf. Shields 1997) har i de senere år således set dagens lys f.eks. i form af Manuel Castells' (2003) mammuttrilogi, hvori bl.a. idéen om netværk og 'strømmenes rum' lanceres, eller hos John Urry (2000), der betoner samtidens særlige mobilitetsaspekt. Mobilitet omhandler netop forandring og gennemstrømning og således flow og det flydende. Mobilitet er også for Bauman et af de mest markante kendetegn ved vores flydende samtid, og han har ved flere lejligheder særligt betonet, hvordan mobilitet er blevet den væsentligste stratifikationsfaktor i den flydende modernitet mellem såkaldte 'vagabonder' og 'turister', mellem de fattige og de rige. Til trods for at Bauman i bogen ikke eksplicit refererer til Urrys arbejde om flow som en frugtbar vej for sociologien at forfølge, så er der god grund til at tro, at det ikke desto mindre har påvirket ham. Mens *Flydende modernitet* i slutningen af 1990'erne var i støbeskeen, eller i hvert fald i undfangelsesfasen i Baumans forfatterskab, deltog han, sammen med netop John Urry, i konferencen *Fremtidens sociologi* på Aalborg Universitet, hvor Urry fremlagde sin præliminære tekst om flow, som bl.a. Bauman var opponent på. Hvad Bauman på daværende tidspunkt svarede Urry, erindrer jeg ikke, men deres respektive indlæg om fremtidens sociologi blev senere publiceret i en særudgave af tidsskriftet *Dansk Sociologi*, hvor Urry netop begrebsliggjorde det, der senere også blev Baumans dagsorden – det flydende ved samtidens samfund og det deraf følgende behov for en substantiel sociologisk forståelse af flow (Urry 1998).

Urrys hovedpointer, der i vid udstrækning var udledt af Annemarie Mol og John Laws (1994) arbejde med flow og anæmi, var bl.a., at samfund ikke længere fyldestgørende kunne forstås i deres soliditet og stabilitet, men at regioner, netværk, konfigurationer og

flows snarere karakteriserer den måde, hvorpå den globale verdensorden og økonomi nu tager sig ud. De refererede særligt til kroppens flow som et spejlbillede på samfundets flow og betonedede, at det vigtige var at fokusere på flowets variationer, hvordan rigide grænsedragninger gradvist blev nedbrudt på grund af lækager eller gennemtrængninger af den flydende substans, men også hvordan sprækker og brud i sociale relationer til tider kunne være endog særdeles vanskelige at lokalisere. Hvorvidt Urrys tekst, og dermed også Mol og Law, vitterligt har inspireret Bauman er naturligvis vanskeligt at påvise, men det forekommer plausibelt, at betoningen af at forstå samfundet som værende i konstant flow og som flydende substans, som Urry meget markant forsvarede, ikke er gået ubemærket hen hos Bauman. Det er desuden værd at notere sig, at mens Bauman er bekymret over desintegrationstendenser og sprækkerne i det sociale, da han begræder og beklager 'samfundets' bortvisnen, 'softwares' fremvækst på bekostning af 'hardwaren' og det kortvariges triumf på bekostning af det langvarige (Bauman 2002:25ff), så forekommer Urry betydeligt mere optimistisk både angående den opståede mulighed for at indfange samfundets væsen netop med den flydende metafor, der efter hans mening rummer potentialer, og samtidig også betydeligt mindre bekymret over denne samfundsudvikling end eksempelvis Bauman. Bauman må tilsyneladende også have ment, at i det mindste metaforen rummede potentialer, eftersom han introducerede den et par år efter Urry uden dog at angive, hvorfra inspirationen specifikt stammede.

For Urry var det ydermere vigtigt at undgå den tingsliggørelse af samfundet, som blev impliceret af 'størknede' sociologiske begreber som struktur, nation eller social formation, og derfor kunne netop den flydende metafor angive forandringer – sammentrækninger og frastødninger – i forholdet mellem mennesker og mellem individer og samfundet. Dette er Bauman ikke uenig i, men selvom han ofte er kritisk angående den faste modernitets ordensbesættelse, sociale ingeniørkunst og

potentielt totalitære tendens, så vedbliver han dog også med at være endog særdeles skeptisk i forhold til samtidens flow og den tomme frihed, afgrundsdybe angst og eskalerende usikkerhed, som følger i kølvandet på dette flow. 'Samfundet', som i sig selv er en rodmetafor for menneskeligt fællesskab, symboliserede netop sammenhæng, gensidig forpligtelse, nærhed og samvær (Bauman 2002:42), hvorimod flow symboliserer det diametralt modsatte: fragmentering og opløsning. I dag har samfundet trukket sig tilbage, er belejret, på retræten og udgør i dag i stigende grad et globalt grænseland (Baumans metaforer er i disse år i stigende grad militaristiske), og dette vækker igennem *Flydende modernitet* bekymring hos Bauman.

Hvorvidt det fremvoksende flow-paradigme således overhovedet har påvirket Baumans arbejde forbliver derfor en hypotetisk antagelse. I personlig korrespondance med ham i efteråret 2004 afslørede han dog lidt om ophavet til *Flydende modernitet* og dens inspirationskilder, og jeg vil i det nedenstående referere flere af hans svar fra denne korrespondance *in toto*, da de giver et godt indblik i såvel baggrunden for bogen som en forståelse af substansen i den anvendte metafor:

MHJ: Hvor inspireret var du i forbindelse med udarbejdelsen af *Flydende modernitet* af andre såkaldte 'flow-tænkere' (John Urry, Manuel Castells m.fl.) og deres forskellige begrebsliggørelser i dit eget valg af terminologi? Du omtaler ikke eksplicit deres arbejde i din bog – er det udtryk for et bevidst valg eller fravalg på dine vegne eller måske snarere et mere ubevidst forsøg på at undslippe associeringen med deres specifikke teoretiske ballast, nu hvor du netop havde undsluppet den 'postmoderne lejr'?

ZB: Forsøg på retrospektivt at reproducere logikken, kronologien og angive forløbere (eller mangel på samme) for ens egen tænkning er, som du ved, en særdeles vanskelig opgave – ikke blot på grund af falmende hukommelse, men fordi fortiden kun eksisterer i sin rekapitulation, og enhver rekapitulering (inklusive denne) er, som vi ved fra Derrida, blot en iteration, men ikke reiterationen. Derudover er hele troen på tankegangen om en 'logisk rekonstruktion' tvivlsom. Jeg tror, at Adorno ramte hovedet på sømmet, da han begræd skrivningens lineære

væsen, som stod i skærende kontrast til tankens uhelbredelige cirkularitet (helixkalitet?). Opfordringen til at rekonstruere tankens logik (eller sågar sekventialitet) kan anklages for at hvile på en tilsvarende syndefuld kontrafaktisk antagelse. Men når dette er sagt, så blev min forestilling om en 'flydende modernitet' fuldt ud udformet uden den nytte, den kunne have draget af indsigter fra Urry eller Castells (hvis trebenede uhyre, imponerende som det er, jeg først stødte på lang tid efter, at jeg havde afsluttet bogen). Så der var ingen hensigt (for ikke at sige forsætlighed) bag udeladelsen af disse navne fra mine henvisninger – kun et vidnesbyrd om min læsnings selektivitet og min deraf følgende uvidenhed ... Selvom jeg dog ikke ved, om jeg have ment, at disse bøger ville have fungeret som gode retningsgivere for min egen majsommelige rejse, hvis jeg på daværende tidspunkt havde haft dem med i min rygsæk.

Relateret til bogens intellektuelle tilblivelses-historie og specifikke inspirationskilder blev Bauman desuden adspurgt om følgende:

MHJ: Titlen på din bog giver tydeligvis også visse allusioner til Marshall Bermans berømte bog *All That Is Solid Melts Into Air*, også selvom Berman slet ikke omtales i bogen. Påvirkede denne bog og dens forholdsvis dystre perspektiv på moderniteten dig overhovedet i din egen beskrivelse af den nye flydende modernitet, og såfremt den gjorde, hvordan?

ZB: Det forekommer mig, at min vej til 'det flydende' førte fra de ændrede ulighedsdimensioner via opdagelsen af, at mobilitet udgjorde den nye primære globale og nationale stratifikationsfaktor, og derfra bredte den sig (i det mindste i min egen bevidsthed) til resten af tilværelsens domæner (husk min yndlingsallegori – som jeg har lånt fra Gustav Ichheiser – om, at man kan træde ind i det samme rum af forskellige døre, der er forbundet med lys i forskellige farver). Jeg tror, at min læsning af Marshall Berman i denne sammenhæng var den afgørende ansporing. Han fik mig til at genlæse Det kommunistiske partis manifest og fik mig til for første gang at fordybe mig i de to unge rhinske brushoveder, Marx og Engels, og deres episke/lyriske saga om det kapitalistiske støberi samt til at stille mig selv spørgsmålet, hvad, om noget, der er nyt i den måde, hvorpå støberiet, der oprindeligt blev grundlagt i det 17. århundrede, fungerer i det 21. århundrede. Mit svar var, at mens grundlæggerne ønskede at omsmelte de faste substanser, fordi de ikke var faste nok, og derfor ville erstatte dem med mere faste enheder, der var immune overfor videre omsmeltning, så bliver

deres nutidige arvinger ved med at omsmelte på grund af deres modstand mod alt fast og solidt. Jeg erindrer, at jeg oplevede en form for heureka-følelse: Det længe ventede øjeblik, hvor tingene langt om længe faldt i hak, og som ville sammenkæde kontinuiteten og diskontinuiteten ved den moderne-postmoderne historie, forekom langt om længe at være oprundet. Vores verdens mest fremtrædende men også mest forvirrende varemærker – så som privatiseringen af utopien og forestillingen om det gode liv; det langvariges skumringstid; varighed og flygtighed, der bytter plads i værdihierarkiet; knytningen og opløsningen af menneskelige relationer, der udvikler sig til den primære kilde til ambivalens og neurose; orden som en tvangsmæssig afhængighed af konstant modernisering; forglemmelse som den overordnede læringsstrategi; destruktion som den dybeste betydning af kreation; og sidst men ikke mindst skabelsen af affald som det mest stabile af ellers i forvejen stabile samlebandsproduktioner samt renovationsindustriens krise som kernen af den globale tidsalders problemer – alt dette syntes mig pludselig at falde på plads. Eller sådan forekom – og forekommer – det mig.

Der er således ingen tvivl om, at Bermans efterhånden klassiske bog har udgjort et vigtigt afsæt for Baumans egen forholdsvis pessimistiske forståelse af det fremvoksende flydende moderne. 'Modernitetens malstrøm', der opsluger alle faste fixpunkter, er således et sindbillede, der anvendes af begge. Desuden forekommer det også som om, at de begge fokuserer på det overraskelsesmoment og martyrelement, som modernitetens ubarmhertige flow har på menneskers liv. Berman konstaterede således, at "mennesker, der befinder sig midt i denne malstrøm, er tilbøjelige til at føle, at de er de første, og måske de eneste, der oplever dette; denne følelse har skabt grundlaget for utallige nostalgiske myter om Det fortabte Paradis" (Berman 1982:15). Derfor skinner nostalgien, der er et centralt element i mange samfundsforestillinger (jf. Davis 1979), også igennem ikke bare som et træk ved de mennesker, som Berman som Bauman beskriver, men også i selve deres samtidsanalyser i forhold til kritikken af den ubønhørlige nedrivning af alt gammelt for at give plads til alt det nye. Baumans nostalgi er dog ikke, som de fleste andres, reaktionær men derimod dynamisk – den siger ikke, at fortiden altid har været bedre, men den påstår samtidig ej heller, at nutiden er den bedste af alle verdener – tværtimod.

Der ligger således nogle implicitte normative antagelser bag Baumans anvendelse af betegnelsen om 'det flydende' for samtidens samfund, som nok bør problematiseres. Eksempelvis forekommer det som om, at markedet for Bauman udelukkende repræsenterer flow og forandring, mens staten står for stabilitet og kontinuitet; identiteten som forbruger er mere flygtig og gennemtæret end den som producent, der er kumulativ og kontinuerlig; den usynlige hånds spøgelsesagtige styring af økonomien repræsenterer det onde, mens statens solide greb om politikken i stedet symboliserer det gode eller i det mindste noget nødvendigt for demokratiets og velfærdens ultimative udvikling; flow betyder opløsning, mens orden står for stabilitet og sammenhæng. Disse antagelser udgør – kan man hævde – selve det uudtalte moralske (og nogle vil sige modernistiske) maskinrum i Baumans samtidsdiagnose, og man kan også hævde, at der muligvis som konsekvens heraf findes en nostalgisk og markant normativ dimension, der betoner en vis forfaldshistorisk tangeang i forhold til overgangen fra den faste til den flydende modernitet. Dette kan skyldes de bristede forhåbninger, som jeg vil påstå, at Bauman indledningsvist knyttede til 'forløbereren' for det flydende i forfatterskabet, nemlig 'det postmoderne', selvom han langt fra var blind overfor det postmodernes egne indre dæmoner og patologier – patologier, der tilsyneladende multipliceres og intensiveres i den flydende modernitet.

Forholdet mellem det postmoderne og det flydende moderne

Almindeligvis betegnes Bauman som en postmoderne tænker i diverse sociologiske introduktionsbøger, og der er efterhånden skrevet flere værker om hans særlige postmoderne dialektik eller hans postmoderne profeti, og Anthony Giddens betegnede ham da også som *det* postmodernes fremmeste tænker. Det er korrekt, at Bauman først for alvor blev moderne eller kom på mode, da han blev postmoderne. Dette kan forholdsvis præcist dateres tilbage til de tidlige 1990'ere og eksemplificeres med den anekdote, som Arne Johan Vetlesen

gengiver i sin nye bog om, hvordan han inviterede Bauman til at holde forelæsning i Norge i efteråret 1992 – der kom kun 13 personer. Få år senere i 1996 var en sal til mere end halvanden hundrede personer langt fra rummelig nok (Vetlesen 2003:22-23). Baumans popularitet hænger således nøje sammen med udgivelserne i slutningen af 1980'erne og starten af 1990'erne af bl.a. *Modernitet og Holocaust* og hans postmoderne 'manifest' *Intimations of Postmodernity* og *Postmodern Ethics* – en popularitet, der har været yderligere tiltagende i den føromtalt mosaikagtige fase, der indvarsles i slutningen af 1990'erne. Det er også her, at Bauman begynder at sætte spørgsmålstegn ved anvendeligheden af det 'postmoderne' som en passende metafor for vores samtid, hvilket fører til den afløsende metafor om den 'flydende modernitet' (Jacobsen 2005:458-460).

Som konsekvens heraf har Bauman i de senere år i adskillige interviews konsekvent vendt sig mod den associering med det postmoderne, hvormed hans forfatterkab vanemæssigt og ukritisk har været forbundet (Bauman & Tester 2001:96-98). I et interview med Tony Blackshaw bemærkede han således, at postmodernitet for ham blot var et præliminært begreb, der skulle rydde vejen for en mere substantiel forståelse af samtiden. Det 'negative begreb' om det postmoderne blev således erstattet med det 'positive begreb' om det flydende moderne (Blackshaw 2002:2) – dog positivt i analytisk, ikke i normativ forstand. Som han dog afslørede i et andet og senere interview med Nicholas Gane, så var det postmoderne langt fra ørkesløst – det udførte den nødvendige indledende rydning af grunden for det flydende moderne begrebs berettigelse (Bauman 2004b:17-18). Mange af de eksisterende og populære begreber, inklusive det postmoderne, det refleksivt moderne og det senmoderne, tilkendegav for Bauman en misforstået opfattelse af samtiden. Det 'postmoderne' indikerede, at moderniteten var ovre (hvilket ingenlunde er tilfældet), det 'senmoderne' at man befandt sig i en sen eller fremskreden periode af moderniteten (hvordan kan man egentlig vide det, spørger Bauman), mens det 'refleksivt moder-

ne' på nærmest selvforherligende vis antager, at vi i dag skulle være mere refleksive og eftertænksomme end tidligere. Bauman udtrykker i stedet en begrundet mistanke om, at vores samtid på mange måder måske slet ikke er så refleksiv, som vi bilder os ind, og at betegnelsen snarere afspejler de intellektuelles egen subjektive oplevelse af verden – på samme måde som med mange postmoderne tænkere – end afspejler, hvordan verden faktisk tager sig ud for langt størsteparten af mennesker, for hvem det ikke just er refleksivitet eller refleksion, der kendetegner dagens orden, men derimod snarere ligegyldighed, apati og selvtilstrækkelighed. Desuden har Bauman også antydnet, at der muligvis var et vist salgstrick fra bogforlagernes side forbundet med den markante eksponering af 'postmodernismen', der blev det store honnørord i samfundsvidenskaberne i 1990'erne, men som da begrebet blev slidt og forbrugernes efterspørgsel dalede stort set forsvandt som dug for solen (Tester & Jacobsen 2005:148). Fra og med udgivelsen af *Postmodernity and Its Discontents* i 1997 blev Baumans egen utilfredshed både med det postmoderne begrebs substans, dets associeringer og de indledningsvis forholdsvis positive forhåbninger, der knyttede sig til det, tydelig, og langsomt men sikkert blev det flydende den nye generiske betegnelse, der skulle ende med at erstatte og afløse det postmoderne. Den flydende modernitet blev Baumans fuldbyrdede version af, hvad han tidligere havde karakteriseret som en 'sociologi om det postmoderne' kontra en 'postmoderne sociologi', hvor den sidstnævnte ikke analyserede men derimod imiterede den postmoderne verdens beskaffenhed, og som i stedet for aktivt at forholde sig til samtidens problemer blot fremstod som en kunstnerisk eller dekorativ repræsentation af det postmoderne (Bauman 1992). En 'sociologi om det postmoderne' tilbød derimod snarere en sober analyse af samfundet, som det faktisk tog sig ud ude i den virkelige verden – men også en kritisk diagnose over dette samfund med henblik på, hvordan det kunne forbedres.

Det første ord i titlen *Flydende modernitet* har jeg nu forsøgt at beskæftige mig forholdsvis indgående med, men det andet ord 'modernitet' er dog i denne sammenhæng også et par betragtninger værd. Dets tilstede-

værelse og 'overlevelse' i forhold til det 'postmoderne' i forfatterskabet viser, at Bauman som nævnt ikke mener, at vi definitivt er ude ovre moderniteten, som en postmodernistisk forståelse ville indikere, men at der er sket en transformation eller metamorfose *inden for* det moderne, som samtidig også understreger det modernes og moderniseringens potentielle uafsluttethed. Det betyder dog ikke, at vi er moderne på samme måde som tidligere, og det flydende moderne indvarsler således noget nyt, der dog bygger videre på og modificerer modernitetens principper og præmisser. Det overordnede sindbillede, der bedst indfanger oplevelsen af den flydende modernitet, er ifølge Bauman ikke længere den orwellske militærstøvle, der på vegne af et totalitært styre tramper på det menneskelige ansigt, men derimod trapez-kunstneren, der udfører sin halsbrækkende øvelse uden noget sikkerhedsnet. Sådan føles livet i dag, hvor 'samfundet', som vi kender det, er under afvikling. Det flyder ganske enkelt ud i asocialitetens ørkensand, hvorfra der tilsyneladende ingen forhåbning er om, at det atter skal kunne genopstå. Det generiske begreb eller metaforen om det flydende moderne signalerer derfor ifølge Bauman først og fremmest den vedvarende udlejring af sociale relationer, som Anthony Giddens også noterede sig, dog uden at de genindlejres igen. Derfor bliver de flydende og ukontrollerbare, og ingen forekommer interesseret i at forstå den nødvendige genindlejring af sociale relationer eller skabelsen og udbyggelsen af sociale institutioner. Den individualistiske livspolitik, der i mange henseender har afløst fortidens forkromede frigørelsespolitik, som sigtede mod kollektivet, har i dag bevirket, at samfundet fragmenteres og individualiseres. Den flydende modernitet er således en modernitet på *andre vilkår* og med *andre konsekvenser* end den faste og indvarsler dermed en ny type af modernitet. Jeg spurgte således Bauman om følgende:

MHJ: Kan man forestille sig forskellige udviklingstyper over, trin i eller faser af flow og dermed også forskellige variationer af eller inden for den flydende modernitet (på samme måde som man traditionelt i sociologien forestiller sig forskellige faser af førmodernitet, modernitet og postmodernitet)? Hvis dette er muligt, hvordan ville disse faser eller samfundstyper så tage sig ud?

ZB: *Den flydende modernitet er en generel betegnelse for den menneskelige sammenhørigheds nuværende tilstand – ikke et selvforstærkende 'system', der er tilbøjelig til at udvælge/forfølge alternative ruter. Angående den menneskelige samhørighed, så befinder den sig i disse tider i en overgangstilstand – på samme måde som den også gjorde, efter at de 'systemer', der var indlejrede i de lokale fællesskaber, faldt fra hinanden (Webers 'adskillelse mellem forretning og husholdning', der nu gentages som 'adskillelsen mellem markedet og nationalstaten') på et tidspunkt, hvor 'samhørighed' var ensbetydende med 'statssamfund'. Man kan forestille sig, at 'likviditeten' eller 'det flydende' er resultatet af den afgrundsdybe diskrepans mellem handlingsobjektet og handlingens ophav hos aktørerne. Det, der blev kendt som 'projektkontrol', kunne koges ned til forsøget på at føre aktørerne på niveau med handlingsobjekterne. Det samme, kan vi gisne, gælder i forhold til at håndtere den nuværende udfordring. Gennem en lang serie af trinvis indsats og eksperimentelle forsøg skabte nationalstaten et nyt niveau for systemintegration, der nu falder fra hinanden og sandsynligvis ikke kan genoprettes, men kun genskabes på det planetariske plan – og dog forekommer den aktør, der kan gennemføre dette, indtil videre at være ufatteligt fraværende. En sådan aktør (eller snarere brudstykkerne af den) er formentlig, på en usammenhængende, uanselig måde, i fremvækst (vores trænede øjne synes altid at skue i den forkerte retning...), men denne aktørs allerede eksisterende embryoer og spirende frø vil formentlig først være synlige meget senere, når de løse ender er klar til at blive bundet sammen (det varede mere end hundrede år at gøre dem så egnede, at de kunne sammenbindes til Webers knude).*

Det, du beder mig om, er at være profet, hvilket jeg beklageligvis må erkende, at jeg ikke er. Såfremt man kun kan besvare dit spørgsmål med henvisning til førmodernitet og fast modernitet, så skyldes det præcis, at besvarelsen af spørgsmålet i det 21. århundrede ikke kræver profetiske evner: Mulighederne er allerede blevet lagt i de nydeligt arrangerede grave (skønt hvem ved – i dette tilfælde – om disse grave vil blive omarrangeret, og hvor mange nye, der vil blive opdaget og opgravet, hundrede år fra nu?!). Dette er for resten den type af arbejde, vi samfundsforskere udmærker os i at udføre.

For Bauman er det således vigtigt at pointere, at vi som samfundsforskere ikke bare passivt skal lade den flydende modernitet passe sig selv, men at vi derimod må for-

holde os kritisk til den samfundsudvikling, hvor sociale bånd opløses eller ubønhørligt rives i stykker, hvor usikkerhed og angst eskalerer, og hvor det moralske ansvar for samfundets svageste svinder ind, og her spiller den førmtalte normative, til tider noget nostalgiske og som regel moralsk indignerende indstilling kraftigt ind også i *Flydende modernitet*.

Kan den flydende modernitets (mal)strøm standses? Og hvordan?

Man kan spørge sig, om det flydende markerer et sygdoms- eller et sundhedstegn for samfundet, selvom Baumans svar næsten giver sig selv? Bryan S. Turner (2003:4) har for nyligt vist, hvordan den flydende metafor (f.eks. om kroppens organisme som et billede på samfundet) både har været anvendt til at indikere sygdom i samfundet (uorden, manglende kontrol, opstand etc.), men også sundhed (stabilitet, ligevægt, selvopretholdelse etc.). Det flydende kunne således både signalere fatale forandringer i et system eller en organisme, men også fremstå som et værn mod forstoppelse, fastfrysning eller organernes funktionelle ophør. I Baumans tilfælde forekommer det flydende dog primært og ikke overraskende at være en positiv metafor om en, i normativ forstand, negativ samfundsudvikling. Samtidens flow sønderriver samfundet, som Bauman (2002) også angiver i et senere essay, hvor han bl.a. betoner, hvordan den flydende modernitet fungerer som et socialt opløsningsmiddel, der får fællesskabets og solidaritetens bånd til at falde fra hinanden. I forløberen til *Flydende modernitet*, der bærer titlen *En søgen efter politik*, beskriver han malerisk, hvordan det gennemindividualiserede flydende samfund minder om "en krop, der sønderriver sig selv, for at hver eneste af dens celler, eller i det mindste de mest levedygtige af dem, kan leve bedre for sig selv" (Bauman 1999:31). I efterfølgeren, *Flydende kærlighed*, vises det ligeledes, hvordan mennesket i den flydende modernitets malstrøm bliver et 'menneske uden bindinger' og uden forpligtelser – livsprojektet kommer kun til at dreje sig om en selv, egne drømme og egne visioner (Bauman 2003). Den forankring i

kollektivet og fællesskabet – nationalitetens, kærlighedens eller solidaritetens – som mennesker i den faste modernitet efterstræbte, bliver nu mindre tiltrækkende og båndene snærende. Hvor livet i den faste modernitet således primært drejede sig om tilpasning, tilvæning, regulering og kontrol, så er det i den flydende modernitet snarere ønsket om at undslippe alle former for forudbestemmelse, forbindelse og forpligtelse, der optager mennesker. Bauman bruger til tider også beskrivelsen af en laboratorie-labyrinth, hvor rotter i behavioristiske studier løber rundt for at finde frem til belønningen, som en gengivelse af livet i vore forældres og bedsteforældres faste modernitet, mens han snarere bruger fysiske lokaliteter som kasino, legeplads eller campingplads som afspejlinger af den flydende modernitets tilværelse (jf. Bauman 2001:48).

Det sociale omhandlede tidligere konformitet, og resten var, som Bauman bemærker, enten anomi, anomali, patologi eller afvigelse. I den flydende modernitet drejer det sig derimod snarere om, at selve socialiteten i forhold til den faste modernitets forståelse er blevet asocial eller anti-social (Bauman 2004b:21-22). Man kan også sige, at det nu er socialiteten, der er blevet en anormalitet og en anomali. Den læringsproces, gentagelighed, rutinisering og memorering, som mennesker (som rotter) i den faste modernitet kunne regne med i forhold til at finde rundt i labyrinten, er i dag en saga blot, og nu forandres labyrintens vægge hurtigere end læringen kan nå at bundfælde sig i bevidstheden. I dagens flydende modernitet drejer det sig om at glemme og aflære i stedet for at tro på en kontinuerlig og kumulativ dannelses- og læringsproces. Som Odysseus' hustru Penelope skal man nu hen over natten vedvarende rive det selvsamme stof i stykker, man møjsommeligt har vævet den forudgående dag. Forvirring, frustration men også en berusende frihedsfølelse kommer derfor til at kendetegne den uforudsigelige flydende moderne verden.

Kan og ikke mindst skal der dæmmes op for denne flydende modernitet, kan man spørge sig? Bauman er tydeligvis ikke i tvivl om, at der skal – den flydende modernitet rummer en mangfoldighed af patologiske træk, som truer med at underminere samfundet og isolere mennesker. Spørgsmålet er så, hvad man kan gøre for at dæmme op for det flow, der tilsyne-

ladende er i færd med at rive vores samfund fra hinanden? Op igennem medicinens historie har man til tider haft den vildfarelse, at organismers sygdom kunne undgås og helbredes ved hjælp af åreladning, hvorved det syge legeme blev frigjort fra dets inficerede væsker. Ofte forblødte eller døde patienten af væskemangel efter et så radikalt indgreb. Er det på tilsvarende vis muligt at årelade eller tørlægge den flydende modernitet, hvorved det tilbageværende størknede samfund atter bliver sundt og fast? Denne radikale strategi er næppe mulig at forfølge, da det jo er samfundet *i sig selv*, selve organismens kerne, der repræsenterer flowet, og ikke blot de mindre arterier, som løber igennem samfundslivet, der er inficerede. Det er ikke desto mindre radikale løsninger, som skal søges, men vanen tro er Bauman modstræbende i forhold til at angive konkrete forslag til, hvordan man bør indrette samfundet for at opnå det fælles bedste eller det gode liv. Dette gør sig også gældende i *Flydende modernitet*, der forekommer særdeles inkonklusiv og uden angivelse af gode råd eller potentielle retningslinier.

I den flydende modernitet omsmeltes således stort set alle fænomener i samfundet fra fast og solid til flydende substans. Peter Wagner (2001) slog dog fast i en af sine nyere bøger, at 'ikke alt fast og solidt fordufter', som mange flow-tænkere og postmodernister ellers forestiller sig, og Bauman ville formentlig være enig heri. Noget vedbliver med at være det samme, og social ulighed, uretfærdighed og ondskab udgør desværre ifølge Bauman nogle af de områder, som den flydende modernitet ikke opløser, men reproducerer og til tider endda forstærker. Spørgsmålet er så, om noget godt også kan blive tilbage? Her er Baumans svar utvetydigt – muligheden for en anden og bedre verden er altid til stede, selv når det ser mørkest ud, når alting flyder, og når ingen tager ansvar. Det er altså muligt, at noget bliver tilbage, selv når samfundet begynder at flyde, men det er netop flowets ustyrlige karakter, der gør det så vanskeligt for alvor at ændre på samfundets skyggesider. Det bekymrende ved flowet er nemlig, at det forekommer svært at kontrollere, regulere eller omdirigere, eller hvad man paradoksalt kunne betegne som 'det flydendes soliditet'. Dette forhold

foranledigede mig til at stille Bauman følgende spørgsmål:

MHJ: Når man læser bogen, efterlades man ofte med det dystre indtryk, særligt når du diskuterer TINA-fænomenet (*There Is No Alternative*), at den flydende modernitets basante soliditet og uforanderlighed overstiger den tidligere faste modernitets. Hvis dette er tilfældet, kan der så overhovedet gøres noget for at 'opbløde' den stivnede, men dog stadig – på paradoksal vis – flydende modernitet?

ZB: *Der er ingen modsætning her – jeg lærte det af Claus Offe og Pierre Bourdieu. Det er netop på grund af fluiditet, at verden forekommer så hårdnakket uhåndterlig. Offe forklarede dette tilsyneladende paradoks ved at påpege handlingsredskabernes utilstrækkelighed i forhold til opgavens omfattende karakter – derfor forekommer de kræfter, der nu er sat fri, at blive kastet tilbage som en umedgørlig nødvendighed (jeg forsøgte selv at indfange dette med det billedlige udtryk om 'grænseland'). På ukarakteristisk facon tyede Bourdieu til psykologien ved at hævde, at mennesker, der er frarøvet grebet om nutiden, ikke for alvor kan gøre sig forhåbninger om at kunne kontrollere fremtiden. På den ene eller anden måde føres vi således tilbage til problemet med den fraværende aktør. Eftersom vi ikke ved, hvem der vil være i stand til at gøre det, der skal gøres – såfremt vi vidste, hvad det var – er vi utilbøjelige til at spille tid på at udtænke det, der skal gøres, med det resultat, at virkelighedens uregerlighed opfattes som selvforstærkende.*

'Opbløde'? Som en dedikeret kok, kan jeg fortælle dig, at forsøg på at opbløde en alt for gennemstegt bøf er en uoverstigelig opgave og i bedste fald en ganske besværlig kamp. Men man kan altid prøve at slibe kniven ... eller erstatte dessertkniven med en forskærerkniv...

Det er således sociologer og andre samfundsforskeres opgave at hjælpe med at slibe de efterhånden sløve samfundskritiske knive, der i sidste ende kan være med til at skære Gregory Batesons berømte skismogenetiske kæder eller de gordiske knuder over, der udgør flowet i den flydende modernitet. Man kan ikke bare vente passivt og tålmodigt på, at tingene løser sig selv, og Bauman er af den opfattelse, at knuderne efterhånden tilsyneladende er så stramme, at de næppe kan bindes op uden aktiv indgriben. *Flydende modernitet* er således et ikonoklastisk manifest, et utve-

tydligt opråb til samfundsforskere om at tage deres intellektuelle ansvar alvorligt, og, med Max Webers berømte ord, svømme mod (mal)strømmen.

Jeg vil afslutte denne oversigtsartikel med at ønske god læselyst til alle, der skulle få fat på den nye danske oversættelse af Baumanns bog *Flydende modernitet* og held og lykke med at blive revet med og inspireret af bogen – men vær samtidig varsom med ikke at blive revet med af den flydende modernitets altfor-tærende malstrøm.

HENVISNINGER

- Abrahamson, Peter (2004): "Review Essay: Liquid Modernity: Bauman on Contemporary Welfare Society". *Acta Sociologica*, 47 (2):171-180.
- Bauman, Zygmunt (1988-1989): "Strangers: The Social Construction of Universality and Particularity". *Telos*, 78:7-42.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1997): *Postmodernity and Its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1999): *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press. [Da. udg.: *En søgen efter politik*. København: Hans Reitzels Forlag, 2005]
- Bauman, Zygmunt (2001): *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press. [Da. udg.: *Fællesskab – en søgen efter tryghed i en usikker verden*. København: Hans Reitzels Forlag, 2002]
- Bauman, Zygmunt (2002): "Chasing the Elusive Society", in *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press. [Da. udg.: "Jagten på det flygtige samfund", in *Det belejrede samfund*. København: Hans Reitzels Forlag, 2004]
- Bauman, Zygmunt (2003): *Liquid Love – On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press. [Da. udg.: *Flydende kærlighed*. København: Hans Reitzels Forlag, 2004]
- Bauman, Zygmunt (2004a): *Identity – Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2004b): "Zygmunt Bauman: Liquid Sociality", in Gane, Nicholas (red.): *The Future of Social Theory*. London: Continuum.
- Bauman, Zygmunt (2005): *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2006): "Pro domo sua", in Jacobsen, Michael Hviid & Poul Poder (red.): *Baumanns udfordringer – bjergtinder og understrømme*. København: Hans Reitzels Forlag. [under udgivelse]
- Bauman, Zygmunt & Keith Tester (2001): *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2002): "Zombie Categories: Interview with Ulrich Beck", in Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim: *Individualization*. London: Sage Publications.
- Berman, Marshall (1982): *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Black, Max (1962): *Models and Metaphors*. Ithaca: Cornell University Press.
- Blackshaw, Tony (2002): "Interview with Professor Zygmunt Bauman". *BSA-Network Newsletter*, 83:1-3.
- Burke, Kenneth (1954): *Permanence and Change: An Anatomy of Purpose*. Los Altos, CA: Hermes Publications.
- Carleheden, Mikael (2001): "Rethinking the Epochs of Western Modernity", in Carleheden, Mikael & Michael Hviid Jacobsen (red.): *The Transformation of Modernity: Aspects of the Past, Present and Future of an Era*. Aldershot: Ashgate.
- Castells, Manuel (2003): *Identitetens magt: Informationsalderen: Økonomi, samfund og kultur*, Bind 1. København: Hans Reitzels Forlag.
- Davis, Fred (1979): *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York: Free Press.
- Fallers, Lloyd A. (1954): "A Note on the Trickle Effect". *Public Opinion Quarterly*, 18 (3):314-321.
- Jacobsen, Michael Hviid (2004): *Zygmunt Bauman – den post-moderne dialektik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jacobsen, Michael Hviid (2005): "Zygmunt Bauman", in Andersen, Heine & Lars Bo Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*, 3. reviderede udgave. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. [Da. udg.: *Hverdagens metaforer*. København: Hans Reitzels Forlag, 2002]
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1848/1976): "Det kommunistiske partis manifest", in *Udvalgte skrifter, Bind I*. København: Forlaget Tiden.
- Mol, Annemarie & John Law (1994): "Regions, Networks and Fluids: Anaemia and Social Topology". *Social Studies of Science*, 24:641-671.
- Nelson, Benjamin (1981): *On the Road to Modernity: Conscience, Science and Civilization – Selected Writings*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.
- Pepper, Stephen C. (1967): *Concept and Quality: A World Hypothesis*. LaSalle, IL: Open Court.
- Ricoeur, Paul (1977): *The Rule of Metaphor: Multidisciplinary of the Creation of Meaning in Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rigney, Daniel (2001): *The Metaphorical Society: An Invitation to Social Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Shields, Rob (1997): "Flow as a New Paradigm". *Space and Culture*, 1:1-4.
- Sievers, Allen M. (1962): *Revolution, Evolution and the Economic Order*. Englewood Cliffs, CA: Prentice-Hall.
- Tester, Keith & Michael Hviid Jacobsen (2005): *Bauman Before Postmodernity – Invitation, Conversations and Annotated Bibliography 1953-1989*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Turner, Bryan S. (1992): *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*. London: Routledge.
- Turner, Bryan S. (2003): "Social Fluids: Metaphors and Meanings of Society". *Body & Society*, 9 (1):1-10.
- Urry, John (1998): "The Concept of Society and the Future of Sociology". *Dansk Sociologi*, 9 (særudgave):29-42.
- Urry, John (2000): *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Vetlesen, Arne Johan (2003): *Menneskeverd og ondskap*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Wagner, Peter (2001): *A History and Theory of the Social Sciences: Not All That Is Solid Melts Into Air*. London: Sage Publications.
- Winter, Gibson (1981): *Liberating Creation: Foundations of Religious Social Ethics*. New York: Crossroad.

Michael Hviid Jacobsen er lektor i sociologi ved Aalborg Universitet.